

Urszula Klemba
(Uniwersytet Łódzki)*

WARSZAWSKIE SALONY KOŃCA XIX WIEKU WE WSPOMNIENIACH CECYLII Z ZALESKICH WALEWSKIEJ

Streszczenie. Życie towarzyskie odbywające się w salonach literackich od lat jest przedmiotem zainteresowania badaczy. Artykuł ten mieści się w zakresie badań nad tym problemem w Warszawie końca XIX w. Nie tylko koncentruje się na historii kobiet i ich roli w tworzeniu tego zjawiska. Celem artykułu jest przedstawienie na podstawie niepublikowanych wspomnień Cecylii z Zaleskich Walewskiej (1859–1941), salonów warszawskich, które odwiedzała, a tym samym próba uzupełnienia dotychczasowego stanu badań o nich. Znajdziemy tu informacje o salonach: Cecylii Walewskiej, Zofii Mellerowej, Walerii Marrené-Morzkowskiej, Józefy Konstancji Sawickiej, Jadwigi i Aleksandra Krausharów, Karoliny z Wolffów i Franciszka Zielińskiego, Aleksandra i Melanii Rajchmanów.

Słowa kluczowe: salony naukowo-literackie, prywatne spotkania, inteligencja, druga połowa XIX wieku.

Salon jako miejsce spotkań towarzysko-literackich narodził się we Francji w pierwszej dekadzie XVII w. i rozwijał się prężnie aż do wybuchu Rewolucji Francuskiej. W XVII w. do najbardziej znanych organizatorek spotkań arystokratyczno-literackich należały m.in.: markiza Catherine de Rambouillet (1588–1665), panna Madeleine de Scudéry (1607–1701), autorka powieści rycerskich, markiza Madame de La Fayette (1634–1693) czy Ninon de Lenclos (1616–1706), jedna z najsłynniejszych kurtyzan. Natomiast sam termin *salon* jako określenie spotkań literackich zaczął pojawiać się dopiero pod koniec XVIII w.¹

Słowo *salon* wywodzi się z języka włoskiego. W siedemnastowiecznym francuskim słowniku pod hasłem *salon* znajdziemy jedynie informację, że słowem tym określało się pomieszczenie reprezentacyjne, usytuowane najczęściej

* Uniwersytet Łódzki, Wydział Filozoficzno-Historyczny, Katedra Historii Polski XIX w., email: urszula.klemba@gmail.com.

¹ K. Poklewska, A. Kowalczykova, *Salon literacki*, [w:] *Słownik literatury polskiej XIX wieku*, red. J. Bachórz, A. Kowalczykova, Wrocław–Warszawa–Kraków 2002, s. 854.

w centralnej części budynku tzw. bawialni czy pokoju gościnnym². W polskim słowniku wyraz ten pojawił się dużo później, bo dopiero w XIX w. i wtedy funkcjonował on już w dwóch znaczeniach: wcześniej wspomnianej bawialni, czyli nazwy domowego pomieszczenia, oraz jako określenie kręgu wpływowych osób wywodzących się z wyższych warstw społecznych³.

W kulturze polskiej prototyp pierwszych spotkań salonowych zainicjował Adam Kazimierz Czartoryski, zaś ich organizatorem stał się król Stanisław August Poniatowski. Zebrania organizowane były regularnie co czwartek (nazywane obiadami czwartkowymi) na Zamku Królewskim w Sali Rady. Wzorowane były na paryskich salonach literackich, jednakże w odróżnieniu od nich – gromadziły tylko i wyłącznie męskie grono. Celem spotkań były rozmowy na temat sztuki, nauki oraz omawianie dzieł literackich⁴.

Wzrost liczby salonów zahamowało powstanie listopadowe i późniejsze działania zaborców. Polska elita intelektualna rozproszyła się po Europie, uciekając przed represjami popowstaniowymi, a najważniejszym polskim salonem w tamtym czasie stał się Hôtel Lambert⁵. Doprowadziło to do pewnej modyfikacji salonu literackiego w Królestwie Polskim. W drugiej połowie XIX w. zauważyć można, że wcześniej organizowane przez szlachtę spotkania przejęła nowa warstwa społeczna – inteligencja. Rozwinęła się ona wskutek modernizacji i przemian społecznych, podtrzymując zamięłowanie do przeszłości narodowej i tradycji patriotycznych⁶. Salony warszawskie nie były już tak wytworne i liczne jak kiedyś. W pewnym stopniu zaczęły zastępować zlikwidowane przez zaborcę instytucje naukowe i kulturalne, a zarazem przyczyniły się do wymiany krajowej literatury objętej cenzurą⁷.

² *Salon*, [w:] *Dictionnaire universel: contenant generalement tous les mots françois tant vieux que modernes, et les termes des sciences et des arts*, red. A. Furetière, La Haye 1727, s. 1860; E. Łukaszyk, K. Wierzbicka-Trwoga, *Wprowadzenie*, [w:] *Nie tylko salon. Wspólnotowe formy życia literackiego*, red. E. Łukaszyk, K. Wierzbicka-Trwoga, Warszawa 2016, s. 7.

³ A.K. Guzek, *Salony literackie*, [w:] *Słownik literatury polskiego oświecenia* [dalej: *Słownik literatury polskiego oświecenia*], red. T. Kostkiewiczowa, Wrocław 2002, s. 545.

⁴ R. Kaleta, *Obiady czwartkowe*, [w:] *Słownik literatury polskiego oświecenia*, s. 320–321; M. Micińska, *Salony, redakcje, knajpy... Życie publiczne elit intelektualnych Warszawy po powstaniu styczniowym*, [w:] *Życie jest wszędzie... Ruchy społeczne w Polsce i Rosji do drugiej wojny światowej*, red. A. Brus, Warszawa 2005, s. 206.

⁵ Zob. szerzej: H.H. Hahn, *Außenpolitik in der Emigration. Die Exildiplomatik Adam Jerzy Czartoryskis 1830–1840*, München 1978.

⁶ J. Żurawicka, *Inteligencja warszawska w końcu XIX wieku*, Warszawa 1978 s. 206–210; H. Michałkowska, *Salony artystyczno-literackie w Warszawie 1832–1860*, Warszawa 1974, s. 21; J.A. Ziemiński, *Polska inteligencja w Warszawie na przełomie XIX i XX wieku: próba oszacowania ludności*, „Przegląd Historyczny” 1976, nr 67/4, s. 631–635.

⁷ M. Cieński, *Fredro Salonowym*, [w:] *Środowiska kulturotwórcze czasów oświecenia i romantyzmu*, red. B. Dopart, Kraków 2013, s. 112–113; A. Zaleski, *Towarzystwo warszawskie. Listy do przyjaciółki przez Baronową XYZ*, Warszawa 1971, s. 434; M. Micińska, *Inteligencja na rozdrożach*, Warszawa 2008, s. 101.

Regularnie zbierano się w domach znanych warszawskich inteligentów, co miało integrować środowisko. Na zebraniach tych dyskutowano zarówno o sprawach zawodowych, jak i o kwestiach naukowych, literackich i artystycznych. Prezentowano nowości książkowe, polskie i obcojęzyczne, czytano fragmenty prac oraz wymieniano się uwagami na temat lektury, propagując w środowisku warszawskim kulturę książki. Uczestnicy spotkań najczęściej utrzymywali się z pracy umysłowej.

W latach 80.–90. XIX w. w życiu kulturalnym Warszawy ukształtował się podział na relatywnie biedne salony inteligenckie oraz salony bogate należące do arystokracji i burżuazji pochodzenia niemieckiego i żydowskiego⁸.

Celem niniejszego artykułu będzie przedstawienie w oparciu o relację pamiętnikarską Cecylii z Zaleskich Walewskiej salonów warszawskich, w których bywała, a tym samym próba uzupełnienia dotychczasowego stanu badań na ich temat. C. Walewska nie jest dzisiaj postacią znaną bliżej szerszemu gronu czytelników czy nawet badaczy.

Autorka wspomnień urodziła się 2 listopada 1859 r. w Nowo-Radomsku. Była córką Józefata Zaleskiego h. Lubicz, urzędnika kolei Warszawsko-Wiedeńskiej i Wandy Egger⁹. Wychowała się i mieszkała na co dzień w Warszawie. Rodzice jej wywodzili się z zubożałego ziemiaństwa. W 1875 r. ukończyła III Żeńskie Gimnazjum Rządowe oraz zdała maturę z wyróżnieniem. Jeszcze w tym samym roku pod okiem profesora Gustawa Roguskiego¹⁰ zdała egzamin w konserwatorium i otrzymała patent nauczycielki muzyki. Uzyskane wykształcenie umożliwiło jej usamodzielnienie finansowe. W 1884 r. wyszła za mąż za Stanisława Adama Marka Walewskiego h. Kolumna¹¹. Z pewnością nie było to typowe XIX-wieczne małżeństwo. Szczególnie, że on był radykałem, jak sama go nazywała, a ona wyznawała raczej wartości liberalne. Mimo to mąż Cecylii pozostawił jej dużą swobodę działania. Nauczała i angażowała się w różnego typu projekty społeczne. Od 1885 r. zaczęła uczęszczać na kursy samokształcenia dla kobiet na poziomie uniwersyteckim. Później szkoła ta przekształciła się w nieformalną, tajną szkołę wyższą tzw. Uniwersytet Latający. Nauka odby-

⁸ M. Dziadek, *Polskie salony muzyczne od początku XIX wieku do 1939 roku*, [w:] *Władysław Żeleński i krakowski salon muzyczny*, red. G. Mania, P. Różański, Kraków 2017, s. 66.

⁹ Archiwum Państwowe w Warszawie, parafia św. Aleksandra, akt małżeństwa nr 55 z 1857 r.

¹⁰ Gustaw Roguski (ur. 12 V 1839 r. w Warszawie, zm. 5 IV 1921 r. w Ostrowy) – kompozytor, pedagog muzyczny i pianista; uczeń T. Skapczyńskiego i E. Szwarcbacha w Warszawie, następnie A.B. Marxa w Berlinie i H. Berliozą w Paryżu. Od 1865 r. działał w Warszawie jako pedagog muzyczny; w latach 1873–86 był profesorem, a w latach 1866–1915 inspektorem konserwatorium. Jego twórczość obejmuje utwory orkiestrowe, kameralne, fortepianowe, pieśni solowe i chóralne. Zob. T. Przybylski, *Roguski Gustaw*, [w:] *Polski słownik biograficzny* [dalej: PSB], t. 31, Wrocław 1988–1989, s. 480–481.

¹¹ Archiwum Parafii św. Jakuba w Skierniewicach, akt ślubu nr 64 z 1884 r.

wała się w domach prywatnych w Warszawie¹². Niektóre wykłady miały miejsce między innymi w domu Walewskich.

Swoją pierwszą poważną pracę na polu oświaty rozpoczęła w 1890 r. wraz z inną publicystką i działaczką społeczną Izabelą Moszczeńską-Rzepecką¹³ otwierając tajną pensję dla dziewcząt mieszczańską przy ul. Wareckiej 10 w Warszawie. Szkoła ta realizowała program szkoły średniej sześcioklasowej. Z niewiadomych przyczyn została ona zamknięta w 1892 r.¹⁴

Od 1 stycznia 1906 r. objęła kierownictwo nad I szkołą niedzielną i wieczorną dla pracownic, utrzymywaną przez Towarzystwo Zawodowe Kształcenia Kobiet. Placówka mieściła się m.in. w lokalu szkolnym przy ul. Mokotowskiej 5 w Warszawie. Lekcje odbywały się w niedziele od 10 do 14.30 oraz w dwa dni powszednie od 19.30 do 21.30. Praca na rzecz tej szkoły bez wątpienia była jej największym osiągnięciem na polu oświaty. Co roku rekrutowało się do niej ok. 300 uczennic pochodzących z różnych warstw i grup społecznych¹⁵.

W międzyczasie, w latach 1896–1912, pracowała w Towarzystwie Tajnego Nauczania (nazywanego z czasem „bosym uniwersytetem” lub „bezpłatniakiem”) powołanym przez Cecylię Śniegocką¹⁶. Celem tej szkoły było nauczanie religii, języka polskiego, historii Polski, geografii, przyrody, arytmetyki¹⁷.

W 1894 r. za udział w manifestacji upamiętniającej Jana Kilińskiego została zesłana wraz z siostrą na rok do Kurska. Powrót z zsyłki zaowocował natężeniem pracy na polu literackim. Jej dorobek składa się z 10 tomów powieści, które w większości poświęciła zagadnieniom wyzwolenia kobiet. Z pewnością były to powieści, które wspierały ówczesny ruch kobiecy. Wiele lat współpracowała z ilustrowanym tygodnikiem „Bluszc”, gdzie swobodnie prezentowała program emancypacji kobiet. Jej artykuły można było również spotkać w takich gazetach jak: „Prawda”, „Kurier Warszawski”, „Ateneum”, „Nowa Gazeta”, „Głos”, „Ogniwo”, „Przełom”, „Epoka”, „Nowa Reforma”. Na jej dorobek publicystyczny składa się ponad 700 artykułów¹⁸.

¹² M. Bornstein-Lychowska, *Cecylia Walewska. Na marginesie niepospolitej zasługi*, „Kobieta Współczesna” 1929, nr 8, s. 2; Z. Zawiszana, *Cecylia Walewska (Sylwetka jubileuszowa)*, „Bluszc” 1929, nr 13, s. 12; C. Gajewska, *Walewska Cecylia*, [w:] *Literatura polska XX wieku. Przewodnik encyklopedyczny*, t. 2, Warszawa 2000, s. 272.

¹³ Izabela Moszczeńska-Rzepecka (1846–1941) – publicystka, działaczka oświatowa, polityczna i emancypacyjna. Zob. J. Rzepecki, *Izabela Moszczeńska*, [w:] PSB, t. 22, Wrocław 1977, s. 80–84.

¹⁴ D. Wawrzykowska-Wierciochowa, *Z dziejów tajnych pensji żeńskich w Królestwie Polskim*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 1967, t. 10, s. 120–130.

¹⁵ Archiwum Państwowe w Łodzi [dalej: APL], Archiwum Kazimierza Walewskiego z Tubądzina [dalej: AKWzT], sygn. 32 s. 242–245.

¹⁶ Cecylia z Więckowskich Śniegocka (1862–1934) – polska nauczycielka, organizatorka tajnej oświaty. Zob. C.W. Domański, *Cecylia z Więckowskich Śniegocka*, [w:] PSB, t. 51, Warszawa 2017, s. 144–145.

¹⁷ M. Jurczyszyn, *Nauczanie domowe w Królestwie Polskim na przełomie XIX i XX wieku*, „Pedagogika Rodziny” 2013, nr 3(1), s. 21.

¹⁸ J. Szyszko-Trojanowska, *„Dźwigać się trzeba zawsze i walczyć ciągle”. Wybór publicystyki o sprawie kobiecej z lat 1897–1930*, Szczecin 2017, s. 7–15; U. Klemba, *Na progu nowego życia*.

Wrota salonów literackich otworzyły się dla C. Walewskiej m.in. dzięki pierwszym zaproszeniom trzech znanych ówczesnie literatek: Zofii Mellerowej¹⁹, Józefy Konstancji Sawickiej²⁰ oraz Walerii Marrené-Morzkwowskiej²¹. Pisarki poznały się na jarmarku charytatywnym, na którym C. Walewska urządziła dwa sklepy z produktami spożywczymi²².

Jednym z pierwszych opisywanych przez C. Walewską salonów były skromne spotkania u W. Marrené-Morzkwowskiej. Odbywały się one cyklicznie co poniedziałek, w jej prywatnym mieszkaniu w kamienicy Krasieńskich, u zbiegu ul. Niecałej i Wierzbowej w Warszawie. W salonie, w którym spotykali się goście znajdowało się pełno antyków, wazonów, obrazów oraz kandelabrow. Do stałych uczestników salonowych spotkań nazywanych przez C. Walewską „starą gwardią” należeli: Antoni Pietkiewicz²³, Kazimierz Jan Kaszewski²⁴, Kazimierz Gliński²⁵, Aleksander²⁶ i Jadwiga Krausharowie, Leopold Méyet²⁷, Teresa

Koncepcje Cecylii z Zaleskich Walewskiej na pracę zawodową kobiet pod koniec XIX w., [w:] *Ludzie nauki w kręgu interdyscyplinarnych badań*, cz. 2, red. R. Kruzel, R. Balina, M. Woźniak, S. Ejdyś, A. Kubicka-Ociepa, M. Drewniak, Waleńców 2018, s. 76–79; A. Górnicka-Boratyńska, *Chcemy całego życia. Antologia polskich tekstów feministycznych z lat 1870–1939*, Warszawa 1999, s. 172–173; C. Walewska, *W walce o równe prawa. Nasze bojownice*, Warszawa 1930, s. 7.

¹⁹ Zofia Mellerowa (1848–1908) pseud. Wiktor Burzan – polska autorka dramatów i tłumaczka, pozytywistka. Pochodziła z rodziny greckich przemysłowców Vergi. Jej mężem był Jan Meller – dyrygent chórów opery warszawskiej. Zob. *Zofia Mellerowa*, [w:] *Dawni pisarze polscy od początków piśmiennictwa do Młodej Polski. Przewodnik biograficzny i bibliograficzny* [dalej: *Dawni pisarze polscy*], t. 2, Warszawa 2001, s. 442–443.

²⁰ Józefa Konstancja Sawicka (1859–1920) pseud. Ostoja – polska pisarka, publicystka, tłumaczka. Była nauczycielką literatury na warszawskich pensjach żeńskich, współorganizowała tajne nauczanie. Jako pierwsza przetłumaczyła na język polski powieść *Czerwone i czarne* Stendhala. Zob. R. Skręt, *Sawicka Józefa Konstancja (1859–300)*, [w:] PSB, t. 35, Warszawa–Kraków 1994, s. 298–300.

²¹ Waleria Marrené-Morzkwowska (1832–1903) – polska pisarka, publicystka, krytyczka literacka, emancypantka. Żona Michała Morzkowskiego (jednego z przedstawicieli Cyganerii Warszawskiej). W latach 1886–1887 przejęła czasopismo „Swit”. A. Górnicka-Boratyńska, *op. cit.*, s. 63.

²² C. Walewska, *Paciorki mego różańca. Garść wspomnień dla kuzyna Kazimierza Walewskiego najdroższego przyjaciela – opiekuna mojej starości na jego prośbę i serdeczne życzenie spisano*, [rps. (zbiory prywatne) Warszawa 1939], s. 551.

²³ Antoni Pietkiewicz (1823–1903) pseud. Adam Pług – pisarz, publicystka, redaktor „Kłosów”, „Wędrowca” i *Wielkiej Encyklopedii Powszechnej Ilustrowanej*. I. Maciejewska, *Sylwetka literacka Adama Pługa „Pamiętnik Literacki”* 1958, nr 49/1, s. 17–48.

²⁴ Kazimierz Jan Kaszewski (1825–1910) – krytyk literacki i teatralny, tłumacz, członek Towarzystwa Naukowego Warszawskiego. Syn Jana Nepomucena, kompozytora i uczestnika powstania listopadowego. Jeden z autorów haseł do *Encyklopedii Powszechnej Orgelbranda*. Zob. <http://ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/kazimierz-kaszewski> [dostęp 31.07.2018].

²⁵ Kazimierz Gliński (1850–1920) pseud. Kazimierz Poroh – poeta, dramaturg i powieściopisarz. Zob. I. Turkowska-Bara, *Kazimierz Gliński*, [w:] PSB, t. 8, Wrocław 1959–1960, s. 63.

²⁶ Aleksander Kraushar (1843–1931) pseud. Alkar – polski adwokat, historyk, publicysta, poeta, działacz kulturalno-oświatowy, członek Towarzystwa Historycznego we Lwowie. Zob. J. Maternicki, *Aleksander Kraushar*, [w:] PSB, t. 15, Wrocław 1970, s. 241.

²⁷ Leopold Méyet (1850–1912) – polski teoretyk prawa, adwokat, kolekcjoner pamiątek epoki romantyzmu, bibliofil, literat i filantrop. W lutym 1909 r. zatwierdzony na członka Komitetu budo-

Prażmowska²⁸, Kasylda Kulikowska²⁹ oraz Henryk Wohl³⁰. Spotkania często trwały do późnych godzin nocnych, a gościom serwowano krajanki z serem, z szynką i zimną herbatę³¹.

Odmienne przedstawiały się zebrania u Z. Mellerowej, która nie miała stałych dni przyjęć. Najczęściej przyjaciele domu dopraszani byli w momencie zapowiedzi pojawienia się jakiegoś znanego gościa. Z reguły była to Maria Konopnicka z ks. Walentym Gadowskim³² lub Eliza Orzeszkowa. Zdarzało się czasem, że spotkanie było organizowane w momencie zaproszenia jakiś nowych znajomych, było tak w przypadku Cecylii i Stanisława Walewskich. Do stałych bywalców tego salonu należał filozof ks. Władysław Michał Dębicki (1853–1911) oraz aktor i dramatopisarz Jan Kanty Galasiewicz (1849–1911). Bywali tam również wcześniej wspomniani Krausharowie, Kaszewski, Méyet oraz Pietkiewicz. Spotkania salonowe odbywały się w starym domu przy ul. Bednarskiej. C. Walewska wspominała, że „goście czuli się tam jak w przytulnym schronie cichego dworku wiejskiego”. Gospodyni, z pochodzenia Greczynka, zawsze dbała o to, aby gościom były podawane potrawy wykwintne i smaczne. Nie brakowało przy stole również dobrego greckiego wina, które pobudzało humory³³.

Z. Mellerowa w swoim testamencie zapisała C. Walewskiej 2000 rb. Sumę tę miała przeznaczyć na wydanie dramatu pt.: *Komedie i dialogi* oraz na uporządkowanie grobu rodzinnego na cmentarzu. Niestety gmina ewangelicko-augsburska zażądała zwrotu 1000 rb. z testamentu twierdząc, że wszystkie prace cmentarne i utrzymanie grobów w porządku, należą do zarządu. W efekcie C. Walewska po długich rozmowach i poradach u radcy prawnego musiała zwrócić gminie

wania pomnika Chopina w Warszawie. Zob. *Leopold Méyet*, „Kurier Warszawski”, 28 I 1912, nr 28; E. Jankowski, *Leopold Méyet*, [w:] PSB, t. 20, Wrocław 1975, s. 483–484.

²⁸ Teresa z Wysockich Prażmowska (1842–1912) pseud. Waclaw Weresz – pisarka, tłumaczka, działaczka społeczna i oświatowa. W 1906 r. w imieniu Koła Kobiet Polskich z Warszawy złożyła na ręce posła do I Dumy ks. Jana Gralewskiego, deklarację w sprawie przyznania równych praw kobietom. Zob. *Teresa Prażmowska*, [w:] *Dawni pisarze polscy*, s. 297.

²⁹ Kasylda Kulikowska (1841–1894) – działaczka na rzecz oświaty i ruchu kobiecego, tłumaczka literatury obcej. Przewodnicząca Kobiecego Koła Oświaty Ludowej. Zob. D. Wawrzykowska-Wierciochowa, *Kasylda Kulikowska*, [w:] PSB, t. 16, Wrocław 1971, s. 154–156.

³⁰ Henryk Wohl (1836–1907) – bohater powstania styczniowego. W Rządzie Narodowym był dyrektorem Wydziału Skarbu. Zainicjował rozpisanie pożyczki narodowej, która stworzyła podstawy finansowe Polskiego Państwa Podziemnego. Stał się symbolem uczestnictwa Żydów w insurrekcji. Pracował jako urzędnik bankowy. Swój majątek, w sumie kilkanaście tysięcy rubli, przekazał testamentem na wspieranie kultury polskiej.

³¹ C. Walewska, *Paciorki mego różańca...*, s. 554–559; eadem, *Waleria Marrené-Morzowska*, „Tygodnik Ilustrowany” 1903, nr 42 s. 823; H. Karwacka, *Walerii Marrené warszawska emancypantka*, [w:] *Warszawa Pozytywistów*, red. J. Kulczycka Saloni, E. Ichnatowicz, Warszawa 1992, s. 96.

³² Walenty Gadowski (1861–1856) – duchowny katolicki, polski taternik. Wytrasował szlak zwany Orlą Percią. M. Bandała, *Gadowski Walenty*, [w:] *Słownik katechetyków polskich XX wieku*, red. R. Czekalski, Warszawa 2003, s. 63–65.

³³ C. Walewska, *Paciorki mego różańca...*, s. 559–563.

600 rb.³⁴ Prośba zmarłej sprawiła C. Walewskiej sporo kłopotów i zmartwień, ale mimo to po latach w swoim pamiętniku napisała o niej następujące słowa:

Nasza Polska Safona umiała być złośliwą i ciętą jak osa. Dowcipy jej i latki, przypinane mniej lubianym bliźnim, obiegały nieraz całe miasto. Bystra, sprytna, żywa, ruchliwa. [...] miała w zapasie zawsze mnóstwo ploteczek literackich moc anegdot, przygód i „kawalów” z teatru, z podróży, ze swego umiłowanego Powiśla, a posiadała przytem dar opowiadania wielki, więc chwile z nią spędzane były przemiłe i zaliczam je do serdecznie dobrych zapamiętań w życiu³⁵.

Kolejnym salonem opisywanym przez C. Walewską był ten u Józefy Konstancji Sawickiej. Spotkania odbywały się w każdą niedzielę o godz. 17, na II piętrze w oficynie przy ul. Chmielnej 29. Samotna lokatorka posiadała mieszkanie z widokiem na kasztany i akacje. W latach 90. XIX w. najczęściej zbierało się tutaj środowisko pedagogiczne: Stefania Sempołowska³⁶, Maria Weryho-Radziwiłłowiczowa³⁷, Cecylia Niewiadomska³⁸, Maria Dzierżanowska³⁹, Maria Dunin-Suligowska, Kasylda Kulikowska, Cecylia Śniegocka, Cecylia Bogucka⁴⁰, Maria Gerson⁴¹. Bywali tutaj również wszyscy ci, co u W. Marrené-Morzkowej oraz Z. Mellerowej. Na spotkaniach tych rozdawano sobie zakordonowe ulotki, układano programy nauczania oraz dyskutowano o nich. J.K. Sawicka słyneła z ostrego języka, mimo to wszyscy bywalcy lubili jej salon. Po 1900 r. salon ten nabrał charakteru literackiego. Zaczął pojawiać się tutaj Ignacy Erazm Matuszewski⁴², a także członkowie redakcji „Głosu” – Jan Ludwik Popławski,

³⁴ *Ibidem*, s. 566; Książka Z. Mellerowej *Komedie i dialogi* została wydana w 1911 r. Została opatrzona przedmową napisaną przez C. Walewską.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ Stefania Sempołowska (1869–1944) – nauczycielka i działaczka oświatowa, bojowniczką o prawa dziecka, dziennikarka i pisarka. Zob. szerzej: D. Wawrzykowska-Wierciochowa, *Stefania Sempołowska. Współczesne życiorysy Polaków*, Warszawa 1981.

³⁷ Maria Weryho-Radziwiłłowiczowa (1858–1944) – polska pedagog i pisarka, jedna z prekursorów wychowania przedszkolnego w Polsce. Żona psychiatry Rafała Radziwiłłowicza. B. Sendler, *Wychowanie przedszkolne i kształcenie wychowawczyń w Królestwie Polskim*, Wrocław 1968.

³⁸ Cecylia Niewiadomska (1855–1925) – polska nauczycielka, tłumaczka, pisarka, autorka podręczników oraz działaczka oświatowa. Znana jest głównie jako tłumaczka *Baśni* Hansa Christiana Andersena. B. Nawroczyński, *Cecylia Niewiadomska – tajna nauczycielka (1855–1925)*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1978, nr 4, s. 505–507.

³⁹ Maria Dzierżanowska (1861–1908) – działaczka oświatowa, nauczycielka, twórczyni Uniwersytetu Ludowego dla młodzieży robotniczej. Zob. H. Ceysingerówna, *Maria Dzierżanowska*, [w:] PSB, t. 6, Kraków 1948, s. 153–155.

⁴⁰ Cecylia Bogucka (1859–1925) – nauczycielka, autorka podręczników. Zob. *Cecylia Bogucka*, [w:] PSB, t. 2, Kraków 1936, s. 196.

⁴¹ Maria Józefa Gerson-Dąbrowska (1869–1942) – pisarka, malarka i rzeźbiarka. Córka Wojciecha Gersona.

⁴² Ignacy Erazm Matuszewski (1858–1919) – krytyk literacki i publicysta. Współpracownik „Przeglądu Tygodniowego”, kierownik literacki „Tygodnika Ilustrowanego”. Zob. H. Markiewicz, *Ignacy Matuszewski*, [w:] PSB, t. 20, Wrocław 1975, s. 229–232.

Józef Karol Potocki, Bolesław Koskowski, Zygmunt Wasilewski i Władysław Jabłonowski. W mieszkaniu przechowywano ulotki, odezwy oraz przemycane dzienniki, które były kolportowane przez uczniów i uczennice J.K. Sawickiej. Z czasem salon ten, w relacji C. Walewskiej, zaczęto nazywać „Klubem Bezsennych” z uwagi na zakłady uczestników w ilościach nieprzespanych nocy⁴³.

Następnym salonem, w którego życiu uczestniczyła C. Walewska były spotkania u Jadwigi z Bersohnów i Aleksandra Krausharów, odbywające się we wtorki zawsze wieczorem z wystawną kolacją. C. Walewska wspominała, że panowała na nich dość poważna atmosfera. Bardzo podobnie wspominała ten nastrój również Anna Leo w swoich wspomnieniach⁴⁴. Bywało tutaj liczne grono redaktorów: Władysław Bogusławski⁴⁵ z rodziną, Kazimierz Zalewski⁴⁶ i Stefan Krzywoszewski⁴⁷ z żoną. Można było również spotkać wybitnych prawników, w tym Antoniego Osuchowskiego oraz historyków na czele z Tadeuszem Korzonem⁴⁸, Władysławem Smoleńskim oraz Szymonem Askenazym. Na spotkaniach nie brakowało również księży. Dyskutowano przede wszystkim o najważniejszych książkach polskich oraz zagranicznych, prasie i wydarzeniach międzynarodowych. Po cichu rozprawiano także o sprawach zakordonowych, w tym o sprowadzanych z zagranicy z wielkim trudem czasopismach. Podejmowano także tematy lżejsze, uczestnicy wymieniali się wrażeniami z podróży po Włoszech, Francji, Szwajcarii czy Tyrolu. Często dochodziło do sporów o najlepsze hotele, restauracje, kawiarnie czy winiarnie. Panie zaś rozводziły się nad oglądanymi tam widokami⁴⁹. Więcej informacji o salonie Krausharów dostarczają wspomnienia ich córki Zuzanny Rabskiej. Podaje ona, że rozmawiano wiele o artykułach zamieszczanych w czasopismach naukowych m.in. na łamach „Kwartalnika Historycznego”, „Biesiady Literackiej”, „Tygodnika Ilustrowanego”, „Kuriera Warszawskiego”, a także „Gazety Polskiej”⁵⁰.

Salon literacki prowadzili również Karolina z Wolffów i Franciszek Zieliński, popularnie zwany „salonem pani Karolci”. Różnił się on od innych tym, że nie było w nim stałych godzin przyjęć, a zaproszenie można było dostać na śniada-

⁴³ C. Walewska, *Paciorki mego różańca...*, s. 565–570.

⁴⁴ A. Leo, *Wczoraj. Gawęda o niedawnej przeszłości*, Warszawa 1929, s. 116.

⁴⁵ Władysław Bogusławski (1839–1909) – polski krytyk literacki, muzyczny i teatralny, nowelista, tłumacz, reżyser. Zob. L. Simon, *Władysław Bogusławski*, [w:] PSB, t. 2, Kraków 1936, s. 212.

⁴⁶ Kazimierz Zalewski (1849–1919) – tłumacz, dramatopisarz i publicysta. Był jednym z bardziej znanych krytyków teatralnych. W latach 1908–1915 prowadził Szkołę Aktorską w Warszawie.

⁴⁷ Stefan Krzywoszewski (1866–1950) – polski prozaik, dziennikarz, dramaturg, klasyk tzw. „komedii mieszczańskiej”. Zob. M. Sprusiński, *Krzywoszewski Stefan*, [w:] PSB, t. 15, Wrocław 1970, s. 584.

⁴⁸ Tadeusz Korzon poza tym, że bywał w różnych salonach, prowadził również swój. Zob. szerzej: J. Kolbuszewska, *Tadeusz Korzon (1839–1918). Między codziennością, nauką a służbą narodowi*, Łódź 2011, s. 43–67.

⁴⁹ C. Walewska, *Paciorki mego różańca...*, s. 573–576.

⁵⁰ Z. Rabska, *Moje życie z książką*, Wrocław 1959, s. 105.

nie, obiad, herbatę po obiedzie lub kolację. Specyfika ta wynikała z niechęci pana domu do tłocznych spotkań. Sprawiało to pani domu wiele problemów organizacyjnych. Charakter spotkań był wyraźnie polityczno-społeczny. Była w nim prowadzona działalność patriotyczna. Bywali tutaj literaci, historycy sztuki, adwokaci oraz historycy. Byli to głównie ci sami ludzie, co u W. Marrené-Morzowskiej, Z. Mellerowej, J. Sawickiej i Krausharów⁵¹.

C. Walewska pisała również o salonie Aleksandra i Melanii Rajchmanów⁵², którzy przyjmowali popołudniu w niedziele przy ulicy Senatorskiej nieopodal Zamku Królewskiego⁵³. Gromadziła się w nim wielka finansjera z arystokracją. Stykały się tutaj wszystkie grupy wolnych zawodów. Stałym gościem była Maria z Przeździeckich Walewska⁵⁴. Miejsce to miało ogromne znaczenie dla muzyki, organizowano w nim bowiem koncerty znanych zagranicznych gości. Występował tu m.in.: kompozytor, twórca weryzmu w operze włoskiej – Piotr Mascagni (1863–1945), węgierski dyrygent – Artur Nikisch (1855–1922) czy Richard Strauss (1864–1949). To właśnie na tych spotkaniach powstał pomysł utworzenia Filharmonii Warszawskiej, którą od 1901 r. prowadził A. Rajchman⁵⁵. W opinii społecznej nazywano go prześmiewczo „wszechobecnym Olesiem”, ponieważ miał w zwyczaju podczas występu wchodzić każdymi drzwiami do sali filharmonii, aby zlustrować widownię. Mimo to C. Walewska – obserwatorka tych wydarzeń, opisała go pochlebnie następującymi słowami:

W stosunkach społecznych i narodowych nic mu nie było można zarzucić. Dobry Polak, w swoim czasie stał się niezbędnym. Ułatwiał literatom, artystom i innym potrzebującym stosunki z wielmożami rosyjskimi, do których zawsze umiał trafić sprytem i zręcznością. Dla życia muzycznego Warszawy zrobił ogromnie dużo. Dźwignął je zarówno stworzeniem gmachu filharmonii, jak i przez wprowadzenie wielkich koncertów symfonicznych, których tak bardzo brakowało największemu miastu wszystkich rozerwaných dzielnic Polski⁵⁶.

C. Walewska podawała, iż w opinii społecznej spotkania u Rajchmanów uważane były za jedne z najlepszych w ówczesnym czasie. Przychodzących gości obowiązywał strój wieczorowy. Dodatkowo salę ozdabiał dostrzegalne z daleka

⁵¹ C. Walewska, *Paciorki mego różańca...*, s. 578; B. Koredczuk, J. Koredczuk, *Salony i zebrania naukowo-literackie prowadzone przez adwokatów warszawskich w drugiej połowie XIX w. – ich rola społeczna i kulturotwórcza*, „Studia Iuridica Lublinsia” 2016, vol. XXV, nr 3, s. 407.

⁵² Aleksander Rajchman (1855–1915) – dziennikarz, krytyk muzyczny i teatralny. W latach 1883–1907 wydawał i redagował „Echo Muzyczne, Teatralne i Artystyczne”. Był również dyrektorem Opery Warszawskiej. Zob. więcej: A. Spóz, *Kultura muzyczna Warszawy drugiej poł. XIX wieku*, Warszawa 1980.

⁵³ M. Balińska, *Ludwik Rajchman: życie w służbie ludzkości*, Warszawa 2012, s. 35.

⁵⁴ Maria z Przeździeckich Walewska (ok. 1850–1929) – żona Wincentego Walewskiego (oficera powstania styczniowego). Autorka: *Polacy w Paryżu, Florencji i Dreźnie: sylwetki i wspomnienia i Z dziejów powstania styczniowego. Trzy wspomnienia*.

⁵⁵ M. Dziadek, *op. cit.*, s. 68.

⁵⁶ C. Walewska, *Paciorki mego różańca...*, s. 586–587.

diamenty, kolie dam oraz wyszukane kreacje diw. Mimo to C. Walewska wspominała, że nie brakowało w salonie uszczypliwych i złośliwych słów ze strony gości:

Złośliwe języki szeptały że, butelka – pusta od urodzenia – zakorkowana była na amen, a w kieliszkach na jeden łyk złocił się kwaśny sok cytrynowy-pomarańczowy⁵⁷.

Według C. Walewskiej z salonem Rajchmanów pod względem prestiżu rywalizować mógł ówczesnie jedynie salon Ludwika Grossmana⁵⁸. Pisała, że ten drugi przewyższał w swojej gościnie o jedną butelkę więcej dobrego węgierskiego wina – serwowaną dla panów oraz o butelkę Haut Sauternes dla pań⁵⁹. Spotkania odbywały się na II piętrze w kamienicy przy ul. Miodowej 16. U tego znanego kompozytora w latach 1884–1885 można było wysłuchać m.in.: koncertów muzyków takich jak: Aleksander Zarzycki (1834–1895), Henryk Wieniawski (1835–1880) czy włoskiej skrzypaczki – Teresy Tua (1866–1956). Swój popis fortepianowy dał w tym czasie również rosyjski pianista Anton Grigoriewicz Rubinstein (1829–1894)⁶⁰.

C. Walewska, poza tym, że uczestniczyła w życiu powyżej opisanych salonów, od 1886 r. prowadziła swój własny przy ul. Chmielnej 59 w Warszawie. Spotkania nie miały charakteru regularnego. Odbywały się na zasadzie zapowiedzi we wtorki, środy bądź czwartki. Widywało się tam m.in.: środowisko postępowych pisarzy, dziennikarzy, twórców teatru i naukowców, w większości wyznawców programu społecznego pozytywistów, z którymi łączyła pisarkę bardzo silna więź intelektualna. W ramach rewizyt przychodziły W. Marrené-Morzowska, Z. Mellerowa, J. Sawicka, Paulina z Natansonów i profesor Samuel Dicksteino-wie, A. i J. Krausharowie oraz A. i M. Rajchmanowie. Często bywał L. Méyet, W. Jabłonowski, Bolesław Lutomski, a także przyjaciel rodziny I. Matuszewski. Zjawiali się tutaj również ludzie zza kordonów m.in. Władysław Rabski⁶¹. Goście tego salonu mogli rozkoszować się widokiem:

Na biało-różowe już w końcu kwietnia kasztany, na późne akacje, na stare, jakby złotem przeprószone w dobie kwitnienia lipy, na dęby, graby wiązy. Na lkające złotą jesienią a białe w śniegu zimowym konary⁶².

⁵⁷ *Ibidem*, s. 589–590.

⁵⁸ *Ibidem*, s. 591.

⁵⁹ Słodkie białe francuskie wino.

⁶⁰ B.K. Obsulewicz, „O Echach muzycznych” Bolesława Prusa, „Rocznik Towarzystwa Literackiego im. Adama Mickiewicza”, R. VI (XLVIII)/2013, s. 164.

⁶¹ Władysław Rabski (1865–1925) – krytyk literacki i teatralny, pisarz i dramaturg. Redaktor naczelny „Przeglądu Poznańskiego”. Zob. <http://ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/wladyslaw-rabski> [dostęp 30.07.2018].

⁶² C. Walewska, *Paciorki mego różańca...*, s. 600–601.

Latem pomieszczenia przepelnione były wonnymi aromatami drzew i kwiatów, co nadawało niepowtarzalny nastrój spotkaniom w środku miasta⁶³.

Po powrocie C. Walewskiej z zesłania na życzenie męża zostały wznowione spotkania salonowe. Przybywało na nie jak dawniej wielu literatów i artystów, którzy polecali salon wybitnym muzykom i mówcom. Dzięki temu nawiązał się pomysł wsparcia finansowego tajnej oświaty. Pisarka co dwa tygodnie organizowała wieczory z koncertami i prelegentami w roli głównej, a publiczność mogła w nich uczestniczyć za pół rubla. Występowali tutaj m.in. Helena Zboińska-Ruszkowska, Janina Karolewicz-Waydowa, Adela Wilgocka-Comte, pianistka a zarazem szwagierka C. Walewskiej Jadwiga Zaleska-Mazurowska⁶⁴ i jej siostra Zofia Płoszko-Ossendowska, aktorka Wanda Siemaszkowa, skrzypek Waclaw Kochański oraz wiolonczelistka Czesława Starkiewicz. W roli mówcy występował tutaj nasz noblista Henryk Sienkiewicz oraz podróżnik i odkrywca Bronisław Grąbczewski⁶⁵.

C. Walewska bywała również w salonie pisarki Marii Weryho, malarza Wojciecha Gersona, wydawcy Franciszka Lewentala, lekarza Karola Benniego, P. i S. Dicksteinów, oraz publicyisty Kazimierza Zalewskiego. Autorka tylko o nich wspominała, nie dostarczając bardziej szczegółowych informacji. Ze wspomnień C. Walewskiej można wywnioskować, że na spotkaniach dyskutowano na tematy społeczne i międzynarodowe. Pojawiały się żarliwe spory, dotyczące przyszłości narodu polskiego. Najczęściej zastanawiano się nad sposobami działań. Głównie stawiano na działalność oświatową, natomiast do organizowania demonstracji publicznych podchodzono z dużym dystansem. Z jej wspomnień wynika, że salony inteligentkie miały charakter narodowy, zastępowały scenę narodową, salę koncertową, wyższą uczelnię, a także starały się wspierać finansowo różnego rodzaju przedsięwzięcia. Wspomnienia pokazują, że w salonach uczestniczyli najbardziej zasłużeni i znani ludzie nauki, a także organizatorzy życia kulturalnego ówczesnej Warszawy.

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne:

Archiwum Państwowe w Łodzi

Archiwum Kazimierza Walewskiego z Tubądzina, sygn.: 32, 33.

Archiwum Państwowe w Warszawie

Parafia św. Aleksandra, akt małżeństwa nr 55 z 1857 r.

⁶³ *Ibidem*; APŁ, AKWzT, sygn. 33, s. 59.

⁶⁴ Była żoną najstarszego brata C. Walewskiej, Stanisława Zaleskiego (1858–1923) – biochemika, specjalisty w dziedzinie balneologii i hydrologii.

⁶⁵ C. Walewska, *Paciorki mego różańca...*, s. 775–776.

Archiwum Parafii św. Jakuba w Skierniewicach
akt ślubu z 1884 r.

Walewska C., *Paciorki mego różańca. Garść wspomnień dla kuzyna Kazimierza Walewskiego najdroższego przyjaciela – opiekuna mojej starości na jego prośbę i serdeczne życzenie spisano*. Warszawa 1939 [rękopis].

Źródła drukowane:

Górnicka-Boratyńska A., *Chcemy całego życia. Antologia polskich tekstów feministycznych z lat 1870–1939*, Warszawa 1999.

Leo A., *Wczoraj. Gawęda o niedawnej przeszłości*, Warszawa 1929.

Walewska C., *W walce o równe prawa. Nasze bojownice*, Warszawa 1930.

Zaleski A., *Towarzystwo warszawskie. Listy do przyjaciółki przez Baronową XYZ*, Warszawa 1971.

Prasa:

Bornstein-Lychowska M., *Cecylia Walewska. Na marginesie niepospolitej zasługi*, „Kobieta Współczesna” 1929, nr 8.

Leopold Méyet, „Kurier Warszawski”, 28 I 1912, nr 28.

Walewska C., *Waleria Marrené-Morzowska*, „Tygodnik Ilustrowany” 1903, nr 42.

Zawiszanka Z., *Cecylia Walewska (Sylwetka jubileuszowa)*, „Bluszcz” 1929, nr 13.

Słowniki:

Dawni pisarze polscy od początków piśmiennictwa do Młodej Polski. Przewodnik biograficzny i bibliograficzny, t. 2, Warszawa 2001.

Dictionnaire universel: contenant generalement tous les mots françois tant vieus que modernes, et les termes des sciences et des arts, red. Antoine Furetière, La Haye 1727.

Literatura polska XX wieku. Przewodnik encyklopedyczny, t. 2, Warszawa 2000.

Słownik katechetyków polskich XX wieku, red. R. Czekalski, Warszawa 2003.

Słownik literatury polskiego oświecenia, red. T. Kostkiewiczowa, Wrocław 2002.

Słownik literatury polskiej XIX wieku, red. J. Bachórz, A. Kowalczykova, Wrocław–Warszawa–Kraków 2002.

Opracowania:

Balińska M., *Ludwik Rajchman: życie w służbie ludzkości*, Warszawa 2012.

Cieński M., *Fredro Salonowym*, [w:] *Środowiska kulturotwórcze czasów oświecenia i romantyzmu*, red. B. Dopart, Kraków 2013.

Dziadek M., *Polskie salony muzyczne od początku XIX wieku do 1939 roku*, [w:] *Władysław Żeleński i krakowski salon muzyczny*, red. G. Mania, P. Różański, Kraków 217.

Hahn H.H., *Außenpolitik in der Emigration. Die Exildiplomatik Adam Jerzy Czartoryskis 1830–1840*, München 1978.

Jurczyszyn M., *Nauczanie domowe w Królestwie Polskim na przełomie XIX i XX wieku*, „Pedagogika Rodziny” 2013, nr 3(1).

Karwacka H., *Walerii Marrené warszawska emancypantka*, [w:] *Warszawa Pozytywistów*, red. J. Kulczycka Saloni, E. Ichnatowicz, Warszawa 1992.

Klemba U., *Na progu nowego życia. Koncepcje Cecylii z Zaleskich Walewskiej na pracę zawodową kobiet pod koniec XIX w.*, [w:] *Ludzie nauki w kręgu interdyscyplinarnych badań*, cz. 2, red R. Kruzel, R. Balina, M. Woźniak, S. Ejdys, A. Kubicka-Ociepa, M. Drewniak, Waleńczów 2018.

Kolbuszewska J., *Tadeusz Korzon (1839–1918). Między codziennością, nauką a służbą narodowi*, Łódź 2011.

Koredczuk B., Koredczuk J., *Salony i zebrania naukowo-literackie prowadzone przez adwokatów warszawskich w drugiej połowie XIX w. – ich rola społeczna i kulturotwórcza*, „Studia Iuridica Lublinsia” 2016, vol. XXV, nr 3.

- Łukaszyk E., Wierzbicka-Trwoga K., *Wprowadzenie*, [w:] *Nie tylko salon. Wspólnotowe formy życia literackiego*, red. E. Łukaszyk, K. Wierzbicka-Trwoga, Warszawa 2016.
- Maciejewska I., *Sylwetka literacka Adama Pługa* „Pamiętnik Literacki” 1958, nr 49/1.
- Michałkowska H., *Salony artystyczno-literackie w Warszawie 1832–1860*, Warszawa 1974.
- Micińska M., *Inteligencja na rozdrożach*, Warszawa 2008.
- Micińska M., *Salony, redakcje, knajpy... Życie publiczne elit intelektualnych Warszawy po powstaniu styczniowym*, [w:] *Życie jest wszędzie... Ruchy społeczne w Polsce i Rosji do drugiej wojny światowej*, red. A. Brus, Warszawa 2005.
- Nawroczyński B., *Cecylia Niewiadomska – tajna nauczycielka (1855–1925)*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1978, nr 4.
- Obsulewicz B. K., „*O Echach muzycznych*” *Bolesława Prusa*, „Rocznik Towarzystwa Literackiego im. Adama Mickiewicza”, R. VI (XLVIII)/2013.
- Rabska Z., *Moje życie z książką*, Wrocław 1959.
- Sendler B., *Wychowanie przedszkolne i kształcenie wychowawczyń w Królestwie Polskim*, Wrocław 1968.
- Spóz A., *Kultura muzyczna Warszawy drugiej poł. XIX wieku*, Warszawa 1980.
- Szysko-Trojanowska J., „*Dźwigać się trzeba zawsze i walczyć ciągle*”. *Wybór Publicystyki o sprawie kobiecej z lat 1897–1930*, Szczecin 2017.
- Wawrzykowska-Wierciochowa D., *Stefania Sempołowska. Współczesne życiorysy Polaków*, Warszawa 1981.
- Wawrzykowska-Wierciochowa D., *Z dziejów tajnych pensji żeńskich w Królestwie Polskim*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 1967, t. 10,
- Ziemiński J. A., *Polska inteligencja w Warszawie na przełomie XIX i XX wieku: próba oszacowania ludności*, „Przegląd Historyczny” 1976, nr 67/4.
- Żurawicka J., *Inteligencja warszawska w końcu XIX wieku*, Warszawa 1978.

Netografia:

- <http://ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/kazimierz-kaszewski>
<http://ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/wladyslaw-rabski>

Urszula Klemba

SALONS OF WARSAW IN THE END OF 19TH CENTURY IN THE MEMOIRS OF CECYLIA OF ZALESKI WALEWSKA

Participation in literary salons for years has been a subject of interest for researchers. This article falls within scope of research about Warsaw. Not only that it also focuses on history of women and their role in creation of this phenomenon. The purpose of this article is to present, based on the memories of Cecylia Walewska (1859–1941), salons of Warsaw which she visited, and thus make an attempt to complement information about them. We will find here information about the salon of: Cecylia Walewska, Zofia Mellerowa, Waleria Marrené-Morzowska, Józefa Konstancja Sawicka, Jadwiga and Alexander Kraushar, Karolina from Wolff and Franciszek Zieliński, Aleksander and Melania Rajchman.

Keywords: scientific and literary salons, private meetings, intelligence, the second half of the 19th century.